

nek kellek-e vagy gyors / felismeréssel sátrat ütő tekinteted lendületében a cinikus féltés mikor már / a rövidre zárt alacsony érdekek mentén nem hiányzik semmilyen megértés / csak a vadgesztenye gubók tövises magánya kulcsra zárt szobákban az árva / öncsalás mivel a lelassult tempókban fogy a bűn”. Innen kezdve a költő kifelé tekint, és előbb a társadalomról alkotott lesújtó nézeteit sorolja: „...s könnyen gyűjtögetheted / amint a síkos fórumokon sok nekivadult szónok a közeg mámorától kancsal / igazságok felé fölhevül fölszárnyal elterül – ez a vesszőfutás igazából / nem is érdekel”. Azután magát a világot emeli versébe, és persze jellegzetes, keserű ironiájával ezt a gesztust is idézőjelbe teszi: „...nekem a biológiai mozgás mélye kell a megtöppedt sejtekből / elinduló kontrajáték ahol a nagyjából lemorzsolts élet rutinja másodlagos / szándék szakadékokat elkerülő bölcs igyekezet melyben morálisan már alig / tudod srófolni az igazaknak járó érveket s kezdod összemolni a térképként / szétterített etikát pedig csak annyi történt hogy egy-két évtizeddel odább / elfelejtettél néhány arcot elhagytad a gyufád fölvetted első szemüvedet / melynek látókörébe a hétköznapi addigi éles kontúrja belederesedett / s a magadba magyarázott megértés finom részem kezdett átszivárogni / valami ismeretlen idegenség melyben már nincsen fenség”. A beszédpozíció közben észrevétlenül megváltozott, az „általános te” alak használata önmegszólítás-sá módosult. További kacskaringók után végül a halálhoz jutunk: „bontod a megértés fáradtsággal épített falát s nyújtogatod vékonyuló / nyakad mérgesen topogsz mi van a golyókkal vert kőkerítés mögött odaát”. Ez a vers a kötet leginkább összeszedett darabjai közé tartozik (hasonlóan a WORD-höz, a KAPUS-hoz, az EGYED-hez, a SZENC-SISÉG-hez és másokhoz), de a kaotikusabbak sem zagyvák, csak a fonal nehezebben követhető, vagy az asszociációs anyag merít olyan forrásból, legyen az történelmi, életrajzi vagy bölcséleti, amit nem ismernek. Mint: „a szikár értelemben már beletűr a bizonytalanság / gonosz ujjja és peregni kezdenek sűrűn a csupaszodó fákról a rákos / sejtekként burjánzó receptek olykor anyuka vesz fel közülük némán / egyet-egyét s hogy inogni kezd a lejátszandó kopott film félelemben / surrogó kereke közel gyomrában lesi jól nevelt gyereke kiként véti / el izgatottan a színes dobozokat” (MEDICIN). Értelmes mindig ez, csak meglehetősen fárasztó, és nem mindig elég izgalmas ahhoz, hogy az ember átvágja magát rajta. Van a kötetben példa erre is, arra is.

A beszédhelyzet elfoglalása szépen kirajzolódik az EGYED című vers első soraiban: „a kirakatnak szélső székén ültem s figyeltem a nagy üveg-tábla mögött miként / úszkál a tömeg az túlzás hogy komolyabb gondokba merültem de azért / a kultúrhistóriákból már kezdett lazán összeállni egy bebarangolható használt / felület melynek metafizikus foszlányaiból némileg helyre rakható ez a kinti / különös világ”. Értjük be azzal, hogy elfogadjuk ezt a kötet programjának, meghozzá egy másik hasonló hellyel együtt, ami éppen az ellenkezőjét fogalmazza meg ennek: „a kényelmetlen székben végleg háttal ülsz egy elsüllyedt világnak” (ERESZKEDÉS). A két ellentmondó program együtt tökéletesen működik a kötet szövegeiben.

Nem tudom, mit kellene mondanom befejezésül. Az összegzésnek nem jött el az ideje, Aczél Géza aktív és tudatos költő, kötetei logikusan felépített könyvművek. Ahogy az eddigiek követtek egymást, mindig zárt egészként, mindig megújított program szerint, úgy jöhet az újabbak sora. Nagyon ritka jelenség a költészet történetében, hogy egy egész életében aktív alkotó egy csapásra, közel a hatvanhoz, megújítja poétikáját, és a nála évtizedekkel fiatalabb beszédrendjében tud autentikusan megszólalni. Aczél Géza poétikája nyilván évtizedeken át kereste a maga irányát, és az ezredforduló idején végül megtalálta. Sokunk örömére.

Bodor Béla

„ELHUNYT KORSZAKRÓL JÓT, VAGY...”

Kovács Éva (szerk.): *Tükörszilánkok. Kádár-korszakok a személyes emlékezetben*
MTA Szociológiai Kutatóintézet–1956-os Intézet,
2008.
348 oldal, 2900 Ft

A Kádár-sír feldúlása, nem szűnő ügynökbotrányok, Nagy Imre és társai ötven év múltán „kihangosított” bosszúpere, eltitkolt politikuspédigrék és kihantolásra váró köztörvényesek a nemzeti dízsírhelyen...

Kísért a múlt, a már csaknem húsz éve prologált, maszatolt „félmúlt”, és nyilván kísérteni fog mindaddig, amíg a többséget személyes élmények zavarba ejtő sokasága köti hozzá. Elvégre fél életét, tulajdon „identitásrészeit” nem bolond veszni hagyni senki – ha már vesznie kell valaminek, hát vesszen inkább az ország vagy ami egyedül azzá teheti: a kollektív lelkiismeret. És miközben a kádári évtizedek napi valósága mindinkább fényévnyi távolba vész, reflexei, megannyi önámítás és öngazolása mintha váltig uralná magán- és közéletünket. A naptár jó ideje már oda-vissza pörög az utcai és pártharcok forgószelében, „örökhétfő”-ből „öröksütörtök” lett, s az államszocializmus kétes vívmányai: a teljes foglalkoztatás, a relatív lét- és közbiztonság rég elenyésztek. Ami maradt, alig több, mint a népboldogító hatalmi arrogancia és a kádári önmítosz bágyasztón nosztalgikus felújítgatása a bulvármédia haknikínálatában.

Már csak ezért is üdítő felütni egy frissen megjelent, sokszerzős tanulmánykötetet, amely szigorú módszertani premisszákkal jóval többre vállalkozik a Kádár kori magánemlékek elemző föltárásában.

Bizalomkeltő már a cím is, amely egyszerre utal a személyes múltidézés szükségképpeni fragmentáltságára és zavarba ejtő sokféleségére, hiszen emlékeink – mint a kötetben idézett interjúk sűrűn példázzák – nem csak másokéival, ám olykor egyazon élményanyag felidézésekor is kihívóan feleselnek egymással. További „dicsérnivaló”, hogy a metaforikus címet frappáns borítókép illusztrálja: szétzúzott tükrök cserepeiben egy vadászház előtti csoportképet látni, középpont a vadászöltönyös Kádárral, akit ingujjra vetkezett sofőrök, vadászok, nyakkendős káderek, önfeledten hahotázó szakácsnők és szemérmes szobalányok ülnek vagy állnak körül. A könyv első látásra csak egy szabatos műfajmeghatározással marad adós, hogy a cím által kíváncsivá tett olvasó nyomban értesse: olyan tudományos igényű munkát vett a kezébe, amely párhuzamos életútinterjúk tanulságait elemzi, és illusztráció gyanánt azok hosszabb-rövidebb idézeteit közli.

Részben e hiányzó öndefiníciót pótolja Kovács Éva szerkesztői ajánlása és imponálóan alapos „vezértanulmánya” is (AZ ÉLETTÖRTÉNETI EMLÉKEZET HELYE AZ EMLÉKEZETKUTATÁSBAN. TUDOMÁNYTÖRTÉNETI ÉS KUTATÁSI BEVEZETŐ). Mint

ezebből kiderül, a kötet egy Vajda Júlia és Kovács Éva által vezetett hároméves kutatási program eredményeit összegzi, melyben kettejük volt tanítványai, fiatal szociológus kutatók vettek részt – név szerint: Bányai Borbála, Füleki Katalin, Kovai Cecília, Kovai Melinda, Légmán Anna, Neumann Eszter, Pulay Gergő, Udvarnok Virág, Viczián Zsófia és Zombory Máté, az egyes tanulmányok szerzői. (Az interjúkészítésben szerepet vállalt még Erdős Virág, Molnár Csilla, Vidra Zsuzsanna és Vitányi Zsolt is.) A kutatásban eredetileg mintegy száz interjú felölelő minta – amelynek elemző részletességgel a könyv alig a negyedét ismerteti – már szándéka szerint sem volt reprezentatív, s így következtetései is nagyjából példásan viszfogottak. Mint a kutatásvezető-szerkesztő írja: „*e tükröcserepek nem állnak össze egy képpé, sem mint mozaik, sem mint kaleidoszkóp. E kötet írásai nem adják ki a Kádár-kor kommunikatív emlékezetét. Ahogy ez az emlékezet, úgy a róla szóló írások is inkább szilánkok, melyek néha maguk is »szürnek« és »váganak«, amikor az emlékezésmunka mögött felsejülő erőfeszítéseket – tekintet nélkül azok sikerére vagy kudarcára – maga az olvasó is átéli.*”

Való igaz, ezek a kommentárokkal sűrűn megszakított emlékezések nem könnyű olvasnivalók, s olykor technikailag, érzelmileg egyként próbára teszik az olvasót. Mégis, ha szerencsés helyen üti fel a könyvet – például Neumann Eszter és Vajda Júlia, Kovai Cecília vagy Kovai Melinda tanulmányainál –, elég csupán néhány oldalt átfutnia, hogy magával ragadja a szövegközlés és szövegelemzés rendkívül gondos és értő aprómunkája. Márpedig az élet-történeti interjúanalízis novumát épp e sajátos kettősség adja: egyrészt az elbeszélők és közléseik feltétlen respektusa, másrészt az utólagos szelekció s az elemző, feltáró munka nagyfokú szabadsága.

Lássuk hát, mennyiben kínál e módszer többet vagy mást a korszak emlékezetéről a már ismert memoárokhöz, portré- és dokumentumfilmekhez s az *oral history* jellegű „történelmi tanútárakhoz” képest.

*

Az elemzések mélysége, tartalma és metódusa számottevő különbségeket mutat. Mind a tíz tanulmány egy-egy sajátos társadalmi csoport (etnikai kisebbségek, nemesi származásúak, erőszakapparátus-beliek stb.) Kádár kori emlékeit

és eltérő identitásstratégiáit vizsgálja, de más-más merítéssel, elméleti és empirikus háttérrel, ami – a tanulmányok zömének „hozzáadott értékét” nem vitatva – több kételyt is ébreszt.

Az első mindjárt a csoportkijelölések jogosultsága, hiszen az interjúalanyok jó része akár három-öt markáns szociotípusba is besorolható (például: intézetben nevelkedett – roma származású – ingázó – ipari segédmunkás – munkanélküli, majd hajléktalan stb.), s így aztán sűrű átfedések adódnak a különféle csoportokba rendelt emlékezők sorsmintái, önképét formáló élmény- és emlékanyaga között. Ez azonban még inkább csak kutatásszervezési, szelekciós dilemma, az igazán fogós feladvány a Kádár kori csoportok azonosíthatósága, hiszen a rendszer, bár változó eréllyel és mód-szerekkel, kezdetől tiltott és üldözött minden független szerveződést és kollektív önmanifesztációt – miközben ideologikus csoportstigmákat nagyon is bőkezűen osztogatott! (L. „burzsoák”, „fasiszták”, „revizionisták”, „ellenforradalmárok”, „disszidensek”, „nyugatmajmolók”, „szektások”, „cigánybűnözés”, „ellenséges és ellenzékeli elemek” stb.) Kiváltképp kényes feladatnak tűnik releváns csoporthatárokat vonni és adekvát emlékezőket találni a kollektív üldöztetést elszenvedett származási csoportok (zsidók, cigányok, svábok) köréből, mint a tanulmányokról szólva erre még okvetlen érdemes kitérni.

A másik kétséget az időszemlélet változó preferenciái vetik fel, azaz, hogy a vizsgálat mit is tart mérvadóknak: a Kádár-kor előtti státust (nemesi származásúak), az általa kínáltakat (erőszakapparátus-beliek) vagy a mai társadalmi pozíciókat (hajléktalanok). Az emlékezetstruktúrák egybevetethetősége szempontjából nyilván ez utóbbi konzekvens érvényesítése volna leginkább kívánatos, ám ezzel a kutatás – és eredménye: a kötet – sajnos adós marad. A tanulmányok háttérbázisa is igencsak eltérő: akadnak szerzők, akik csupán két, mások öt-hat, ismét mások tucatnyi sors- és emlékezetmintából próbálnak érvényes következtetéseket levonni. S noha e párhuzamos magánemlékek sokféle szempontból elemezhetők, kellőképp árnyalt történet-szociológiai relevanciájuk csak úgy lehet, ha egy-egy választott csoportból legkevesebb három, eltérő korú interjúalany emlékeit kínálják, hiszen e hosszúra nyúlt korszakról nyilván egész más emlékezet- és identitásmin-

tákat őriznek azok, akik felnőttként éltek meg 1956-ot, az idő tájt születtek vagy épp a rendszerváltás évadján váltak nagykorúvá.

Nem kevésbé izgalmas kérdés – s az erre adott sokféle válasz már a kutatás valódi hozadéka! –, hogy a Kádár-korszak határai mennyiben esnek egybe a személyes sorsok és emlékek cezúráival, avagy mosódnak össze az előtte, utána történetekkel. *„A történeti értelemben vett Kádár-korszaknak van egy bizonytalan, töredezett és zárványos emlékezetvilága – írja nyitó tanulmányában Kovács Éva, majd hozzáteszi, ez – azonban szinte soha nem követi a történeti korszakolást. Az élettörténeti elbeszélésekben megszokott ellipszis mellett ezekben az interjúkban egyfajta meta-kronológia is érvényesül: a feltárukozó személyes Kádár-korszakok kezdő-, vég és csúcspontjai vadul változatosak.”*

*

A kötet gerincét TÓNUSOK gyűjtőcím alatt hét tanulmány adja, amely – a nemesek és a hajléktalanok kissé bizarr „kakukktójásait” leszámítva – mind egy-egy etnikai csoport sajátos Kádár kori emlékmintáit elemzi. Ha tetszik, a korszak „nemzetiségi politikájának” utólagos ellentestjei e kései tanúságtételek, megannyi példáját kínálva a szabad identitásválasztás, a hagyománykövetés és a homogenizáló hatalmi törekvések egymásnak feszülésének.

Zombory Máté öt narratív interjún szemlélteti a magyarországi svábok túlélő és emlékező stratégiáit – ebből háromban a kitelepítés, kettőben a Szovjetunióba hurcoltatás áll a középpontban. A tanulmány erénye, hogy alapos történeti háttérvázlattal sok tekintetben rendhagyó sorsokat és sorsinterpretációkat mutat be, a vizsgálódásba néhány, a nemzetközi kutatásban is új, termékeny szempontot beemelve (az „önmuzealizáció”, „az etnikai, mint a lokalizáció eszköze” stb.). Mint összegzésül megállapítja: *„A svábsággal kapcsolatos élettörténeti visszaemlékezések sajátja, hogy a Kádár-korszak határának megvonása a Rákosi-korszaktól választ el, és nem a rendszerváltás utáni időszaktól.”*

Udvarnok Virág a hazai „délszlávok” – egykor bevett, mára tömegsírok mélyére temetett – gyűjtőfogalmával a magyarországi szerbek és horvátok emlékeit faggatja. Esettanulmányokat nem ad, mintája nagyságát nem közli (a lábjegyzetekből ítélve bő fél tucat interjúból idéz), mindössze annyit árul el, hogy *„az emlékezők zöme értelmiségi, és foglalkozásuknak a nem-*

zetiségi lét közvetlenül vagy közvetve fontos eleme. Sokan közülük nemzetiségi oktatási vagy érdekérvényesítő intézmény magas beosztású alkalmazottai”. Kissé elegeyes dolgozat ez, inkább meg-megcsillanó tárgyias részletei sejtetik, hogy a témából, szerzőből több is kitelte volna.

A szlovák „referens”, Füleki Katalin vékonyka tanulmányáról még ennyi se mondható. Két, teljes névvel hivatkozott interjút elemez csak: az egyik – mint írja – „egy veszteség története, a másik egy közösségé. Mindkét elbeszélő parasztcsaládból származik”, ám míg az idősebb „módosabb család sarja, s fiatal gazdaként élte át a [tsz] beléptetéseket”, a másik szegény családból való, korán elszakadt a földtől, és – talán ezért is – erős nosztalgiát érez a Kádár-kor primer közösségi örömei iránt, ma pedig egy sikeres „gazdakör” lelke és motorja. Az esettanulmányok korrektek, az idézetek magukért beszélnek, a gond csak az, hogy e „tárgyukat veszített élettörténetek”-nek vajmi kevés közülük van a szlovák identitáshoz, amely pedig (mint többek közt a „lakosságcsere” drámai epizódja kínálja) egyben-másban nagyon is vízválasztó lehet.

Neumann Eszter és Vajda Júlia a már 1956 után született, zsidóságot felnőttként „választó” Dénes és Ildikó emlékeit vizsgálva szintén a „minimalista”, kétfős mintával dolgozik – ám jóval több sikerrel. Dolgozatukat nem csak a színesebb sorsok és karakterek teszik a kötet egyik legjobb írásává, ám éppannyira a többgenerációs történeti beágyazottság, a mesteri „kérdéstechnika” s a revelatív erejű lélektan és szövegelemzés. Túlzás nélkül mondhatni: az élettörténeti narratíva diadalát szemlélteti e mintaszerű tanulmány: egyrészt az interjúkészítés be nem avatkozó aszkézisét s a már-már folklórgyűjtéseket idéző, akkurátus szövegjegyzést – másrészt az utólagos analízis imponáló leleményét, amely árnyal, értelmez, alanyt talál az állítmányhoz, a kulcsmotívumokat sorra kibontja, s az elsikkadt szavakat, neveket – az emlékező helyett is – kimondja. Azt pedig, hogy annyi vívódás árán miért és hogyan lett Dénes és Ildikó a rendszerváltás után „hivatásos zsidó”, izgalmasabb, ha maga az olvasó fejezi fel.

Az „etnikai” blokkot Kovai Cecília alapos elemzése zárja – ez a könyv leghosszabb, bő fél-száz oldalnyi tanulmánya –, mely a Kádár-korszakot öt eltérő korú és életsorsú roma interjúalany elbeszéléseinek fénytörésében vizsgál-

ja. (Hatodikként a hajléktalan emlékezők közé sorolt, intézetben felnőtt, korán megesezt Katalin csatlakozhatna még hozzájuk.) A fő gond itt is abban rejlik, hogy a csoporthoz tartozás részben eleve kívülről oktrojált, azaz, hogy cigány-e valaki – s ha igen, mennyiben és miként –, korántsem csak maga dönti el. A szerző az elmúlt évtizedek identitásvitáit vázolja azonban siet leszögezni: „a cigányság egyet jelent a heterogenitás tapasztalatával, egyetlen biztosnak tűnő vonása, hogy makacsul ellenáll a kategorizálás homogenizáló törekvéseinek”. Ennek jegyében láttatja elbeszélőit is: a kádári időkben kemény munkával emancipációs sikereket elért Jánost, a büszke, ám mindinkább lecsúszó zenész cigány Bélát, a felemásan integrálódó, első generációs roma értelmiségi Karolinát és társait. Az interjúk a rendszerváltás óta megélt közös zuhanásélményről és az újabb félelmekről is hírt adnak, ahogy arról is, hogy „cigánynak lenni ma már sokféleképpen lehet”.

Mint látni való, az iménti csoportok nem fedik a teljes nemzetiségi palettát – igaz, a kutatás ezt eleve nem is célozta. Mégis, sajátos helyzetük és identitásuk miatt, talán érdemes volna még a hazai román és görög kisebbség tagjait is e módszerrel szóra bírni; előbbieket a két szomszédos pártdíktatúra egykori latens feszültségei okán, utóbbiakat a már több nemzedék sorsát érintő, ismert politikai kötődésük és ma sem szűnő (re)integrációs dilemmáik miatt.

Ugyan ki vitatná, hogy a rendszerváltás „abszolút vesztesei” a tömegével megjelenő hajléktalanok? Az „A KÁDÁR-RENDSZERREL SEMMI BAJOM” című tanulmány szerzőpárosa: Bányai Borbála és Légmán Anna azonban tíz hajléktalaninterjúból kettőt elemzve bemutatva arra is választ keres, hogy „kik voltak ők a vizsgált korszakban, milyen családból származtak, hogyan éltek, hol laktak, volt-e munkahelyük, családjuk, potenciális hajléktalanok voltak-e már akkor is, és hogyan mesélik el hajléktalanságuk történetét?” Katalint, Sándort s a többiek sokféle hiány és veszteség üzte az utcára, ám igazán csak e nyilvánvaló életszűz hozza „közös nevezőre” őket: hogy bár nap mint nap ugyanazt élék meg, nem képesek sorsközösséget vállalni egymással, s az „örök jelen” sivár kárhózatára ítélve sem áldozatként, sem pedig múltjukat megszépítve nem tudják elmesélhetővé tenni élettörténetüket. A „nincs idő” örök számkivetettjei ők, kiknek

a depolitizált, eseménytelen Kádár-kor nem kínálhat semmi fogódzót egy értelmes és tagolt magánkronológiához.

Vélnénk, hogy még inkább így van ez a „diszsidensekkel”, ám Kovai Melinda remek kötetzáró tanulmánya csattanós cáfolat erre. A szerző három emigráns emlékelemzése éppen-séggel azt igazolja, hogy a „kihagyott” kádári Magyarország – valós térben és időben megéltlenül is! – milyen fontos belső referencia azok számára, akik csak 1989 után települtek haza. A még 1944-ben emigrált, Svájcot és Izraelt megjárt, látványos művészkariert befutott Mária – avagy a két férfi: Tihamér és László számára, akik 1956 őszén mentek ki Amerikába. Ez a markánsan eltérő három történet egyszerre szól otthonról és otthonalanságról, az elvesztett, majd újra megélt ifjúkori értékvilágról, s az emigránsors kettős optikájával afféle „rendszer-váltás-elbeszélésként” is kínálja magát.

*

S itt jórészt fiatal szerzőkről szólva, úgy vélem, elkel némi szemléleti és stíluskritika. A recenzióknak néha az volt az érzése, mintha korai Freud-esteleírást olvasna, melyben a „páciens” (itt: az emlékező) valahány szava és elhallgatása csak újabb adalék a már kész diagnózis alátámasztására. Holott nem tudhatjuk, mi minden hangzott el még, s a teljes interjúszövegek híján csak sejteni lehet, hogy az idézetek s a hozzájuk fűzött kommentárok mennyire arányosak vagy hitelesek. (Nota bene az eredeti felvételek tárhatóságát és hozzáférhetőségét okvetlenül jelezni kellett volna!) A másik szakmai-etikai dilemma ennél is kényesebb, mivel mindenféle dokumentarizmus alapkérdését veti fel: éspedig azt, hogy lehet-e a kérdező „okosabb” a kérdezettnél, ha az utóbbi kész saját sorsába beavatni – nem csak a kérdezőt, ám általa egy jóval tágabb, ismeretlen közönséget is. Megannyi – részben személyes – fiaskó mondatja velem, hogy *nem lehet!* A kérdező, ha egyáltalán, csak empátiában, tárgyi tudásban és ténytisztetben „múlhatja felül” a kérdezettet, feltéve, hogy képes ezeket célirányosan, kellő diszkrécióval érvényesíteni. A filmekben, riportokban s a kutatási interjúkban nemegyszer tetten érhető disszonáns főlény jellemzően kétféle helyzetben nyilvánul meg: az interjúkészítés közben avagy későbbi felhasználásakor. A TÜKÖRSZILÁNKOK-at lapozva inkább ez utóbbinak

lehetünk néhol tanúi, már csak amiatt is, mert az interjúk zömét nem a tanulmány-szerzők készítették, mi több, azok alanyait, ha igaz, jórészt nem is ismerik – s ez a distancia amennyire kedvez az érzelmeiktől mentes vizsgálódásnak, éppannyira csábít a könnyelmű konstrukciókra, az interjúközlések intellektuális „felülírására”. Hogy mindezt egy példán érzékeltessem: akit Malvin néni friss derelyével kínált a kazetacsere szünetében, az aligha fogja utólag azt írni róla, hogy az idős hölgy hangsúlyos szívessége nyilván csak önvédelmi reflex, amivel múltjának traumatikus élményeit igyekszik hártani, netán azok ismétlődésének valamiképp elejét venni... „Fő, hogy ízlett!” – mondja majd angyali mosollyal legközelebb Malvin néni, s az emlékezetgyűjtő nem győző hálálkodni, főképpen azért, hogy a derelyék áldásos hatására efféle sületlenségek meg sem fordultak a fejében...

Végül néhány bíráló észrevétel a kötet szerkesztéséről. Az interjúkészítés s a szöveglejegyzés elveit ismertető MÓDSZERTANI MELLÉKLET túlságosan eldugott helyre került a jelentőségéhez képest; legalább az interjúidézetek jelkúlcsa okvetlenül a kötet elejére kívánkozott volna. Az anonimizálás szembetűnő következetlenségeire is hiába keres eligazítást az olvasó. Ilyenformán csak találgathatja, hogy például a sváb emlékezők kilétét ugyan miért kellett – az egykori állambiztonsági iratok anonimizálását is felülmúló! – túlbuzgalommal elfedni, nem csak minden személy- és helynevet, ám még a dátumokat, munkahelyeket is kínosan kipontozva. Hasonló rejtély marad, hogy miért épp a hajléktalanok, a romák, a szlovákok és a „nemeselek” szerepelnek teljes néven a kötetben, holott az emlékezők zömét csak egy-egy utónév jelöli. Ők akarták így, s a többiek ragaszkodtak volna a félinkognitóhoz? Avagy csak korunk lenyomata ez is: a bulvármédia diktálta parttalan exhibicionizmus és a „személyiségvédelmi” paranoia végleteivel? Akárhogy is, a kényes életrajzi momentumok s az olykor metszően éles sorsanalízisek, úgy vélem, inkább a szigorúbb és következetesebb diszkréció indokolták volna.

A szerkesztő már méltatott bevezetője csak úgy, mint a bőséges ajánlóirodalom jól szolgálja a tájékozódást – bár az utóbbiban is akadnak feltűnő hiányok, így az 1956-os Intézet hasonló tárgyú interjú- és tanulmánykötetei. (Példá-

ul Kőrösi Zsuzsanna és Molnár Adrienne: „TITOKKAL A LELKEMBEN ÉLTEM...” AZ ÖTVENHATOS ELÍTÉLTEK GYERMEKEINEK SORSA, 2000.) A kötet végéhez csapott tucatnyi képpoldal viszont frusztráló meglepetés: tővel-heggyel összehányt, szegényes illusztráció ennyi tartalmas olvasnivalóhoz. Nem mintha e máshonnan már ismert képek nem volnának magukért beszélő, hiteles kordokumentumok – éppen csak így, együtt, kihívó „időrendtelenségben”, furcsán frivol, már-már kegyeletsértő összképet adnak: a Kossuth téri sortűz áldozatait egyazon képpoldala vágva az '57 karácsonyi első banánszállítmánnyal, az ürmösháti tanyát a kőszegi deportálással, a tihanyi stégen pecázó Kádárt a paradicsomszedő állampusztai rabokkal... Mindezt, mondhatja bárki, csak egy korszak – s a róla élő emlékek – ambivalens sokféleségét hivatott felvillantani (akár a többi: az Illés-klub, az Ecseri piac, a munkásörmustra propagandaplakátja vagy a Havanna telepi szalonnasütés pillanatfelvételei). Ám annyi önkényt egy kimúlt diktatúrával szemben – dohog magában a recenzens – egy képszerkesztő is „bevallhat”, hogy maga dönti el, miből mennyit és hová illeszt e felváltva nyálcsordító és gyomorforogató „élethalálképek”-ből... Végül is elszórt utalásokból kiderül: mindez csak egy az interjúzás előtt vagy után bevetett „projekciós teszt” képanyaga, mellyel a kérdezettek Kádár kori emlékeit s értékpreferenciáit próbálták előhívni. Hogy az élettörténeti interjúkészítés hangsúlyosan absztinens módszerével ellentétben ezek az eleve „sugalmazó képek inkább gátolták, mint segítették az emlékezést”, azt önkritikusan egy tanulmány szerző is elismeri. (Udvarnok Virág: „ELHUNYT KORSZAKRÓL VAGY JÓT, VAGY SEMMIT” – 91.) Ami pedig a képek eredetét illeti, legalábbis egy forrásutalás mindenképp kijárt volna, hisz azok kivétel nélkül Gerő András és Pető Iván: BEFEJEZETLEN SZOCIALIZMUS (Te-Art Rt., Budapest, 1997) című impozáns korszakalbumából valók, mely munka azóta angolul is megjelent (UNFINISHED SOCIALISM. PICTURES FROM THE KÁDÁR ERA, CEU Press, 1999), s remek képválogatása főként két kiváló archivista: Jalsovszky Katalin és Tomsics Emőke munkáját dicséri. Az emlékezők történelmi pontatlanságait is illett volna lábjegyzetben kiigazítani, ahelyett, hogy azokat a tanulmány szerzők is lelkesen visszhangozzák a narratív részekben – álljon itt csak egy kirívó példa: Görgy Artúr sem 1848-

ban szerezte kis híján végzetes fejsébét, hanem 1849 nyarán a Komárom–Ács melletti csatában. (45.)

*

Végül is hány Kádár-korszak volt? – töpreng az olvasó a könyvet letéve, ahogy tekintete ismét az alcímre téved.

Annyi, ahányan megélték? Avagy még több? Ahányan, ahányféleképp? Hisz lázadások és különalkuk, csöndes vagy látványos identitásváltások tömegével akadtak – némelyek életében többször is – e konok önkénnyel túlélő rezsim elején, közepén, végén.

A kérdés persze nem pusztán „ismeretelméleti”. Üdvös volna, legalább néha, a „*tények egyezményes minimumára*” (Orwell) hagyatkozni, a magánszorgalmú „korszakrevíziók” és aktuálpolitikai „metanarratívák” parttalan relativizmusa helyett. Ám, úgy tűnik, egyelőre nemigen lehet – amint e töredezetten is tanulságos Kádár kori „emléktükör” is tanúsítja. Itt a tények még váltig „hazabeszélnek”, s egy felemás, még megíratlan korszak margóján inkább csak félig feltárt, félig beismert féligazságok felelnek egymással.

A fentiek tünődve aligha véletlen, hogy épp a BESZÉLŐ ÉVEK pazar kaleidoszkópját jut eszembe elővenni újra, a *Beszélő* folyóirat három éven át közölt emlékezés-, dokumentum- és esszé sorozatát, amelynek könyvbeli utánkiadása, fájdalom, elakadt a Kádár-korszak legelső évtizedét idéző, máig egyetlen kötetnél. (BESZÉLŐ ÉVEK, 1957–1968. Stencil Kulturális Alapítvány, Budapest, 2000.) Ez utóbbihoz írta Esterházy Péter ajánló sorait, melyek mutatis mutandis a TÜKÖRSZILÁNKOK most megjelent kötetére is éppoly igazak:

„Ez a könyv is beszélni próbál, most, amikor lehet.

Már tíz éve lehet, ám úgy tetszik, nem akarózik. Vágy csak lassan. Amiben van ráció –

kellemetlen visszapillantani a Kádár Jánosról elnevezett korszakra. De, szerintem, elkerülhetetlen. Egy felnőtt társadalom nem sütheti le a szemét.”

Majd fancsali végszóként: „Több történet van. S a történetek arra valók, hogy elmondjuk őket. Kiki a magáét, lesz, ami lesz; hisz úgyis az lesz, ami lesz – remélhetőleg.”

Azóta egy újabb évtized telt el, ám többet aligha mondhatni. Annyi balszerencse közt, oly sok viszály után – merjünk fatalisták lenni! „Lesz, ami lesz – remélhetőleg.”

NóvÉ Béla